

1.

Mezi Východem a Západem

Jan Masaryk se po skončení druhé světové války v roce 1945 stal jedním z nejvýznamnějších československých politiků, který měl mezi občany osvobozené republiky od nacistického područí velmi vysoký kredit. Vracel se z exilu, v němž strávil téměř sedm let a po celou tu dobu dělal jediné – všechny své síly a diplomatický talent věnoval tomu, aby přispěl ke konečné porážce Hitlerova Německa.

Mnoho lidí v protektorátu mělo ještě v živé paměti rozhlasové vysílání BBC, kde Jan Masaryk mluvil z Londýna k obyvatelstvu vzdálené vlasti a dodával jim odvalu k boji s nacistickými okupanty s dikcí lidového řečníka, jenž se pasoval na českého tribuna lidu a zaséval do svých posluchačů vzdor vůči Němcům

Jan Masaryk v průběhu druhé světové války promlouval k českému národu ve svých rozhlasových relacích BBC a posiloval výrazným způsobem jeho odpor k boji proti nacistické okupaci.

i naději, že nacismus bude poražen a Československá republika se opět stane svobodnou zemí.

Jenže poslouchat za války v nacistickém protektorátu Čechy a Morava zahraniční rozhlas na krátkých vlnách bylo nebezpečné. Spínač na poslech krátkých vln byl zapečetěn a nacisté nepovolený poslech na krátkých vlnách trestali i smrtí. To však české vlastence a patrioty neodradilo a dělali to potají i přesto, že věděli, jak tím riskují. Důležité bylo nezapomenout rozhlasový přijímač opět přeladit na povolenou stanici a spínač k naladění krátkých vln opět zapečetit.

Masarykovy rozhlasové projevy měly doma své tajné posluchače a byly samozřejmě odposlouchávány i Němci, pro které byl jejich protagonistu jedním z nejnebezpečnějších nepřátel nacistické třetí říše, neboť propagandě – byť pro ně v tomto případě nepřátelské – vždy přikládali velký význam. Pro ně Jan Masaryk představoval vážného ideologického protivníka, a není

proto divu, že v roce 1945 byl tento muž doma vítán lidmi jako hrdina.

Ale do jejich povědomí se citelně vryl už před válkou, vždyť to byl syn prezidenta T. G. Masaryka, a navíc významný československý diplomat, který působil nejprve jako charge d'affaires na československém vyslanectví v USA. V roce 1925 se stal velvyslancem ve Velké Británii, kde zůstal až do roku 1938. Poté se této funkce sám vzdal, neboť nechtěl sloužit pomnichovskému režimu tzv. druhé republiky, jehož politikou vstřícnosti a patolízalství vůči nacistickému Německu pohrdal.

Tehdy odcestoval zpět do USA, ale po okupaci Čech a Moravy (15. 3. 1939) se vrátil do Londýna, aby tam exilovému prezidentovi Edvardu Benešovi pomáhal v organizování českého zahraničního protinacistického odboje. Traduje se, že když byl T. G. Masaryk v roce 1937 na smrtelném loži, vynutil si na synovi slib, že Edvarda Beneše, který už v té době byl prezidentem republiky, nikdy neopustí a bude mu stát věrně po boku. Pokud to byla skutečně pravda, pak lze říci, že tento slib se Jan Masaryk snažil plnit až do svého tragického konce.

Ale v roce 1945 se vracel do jiné republiky, než byla ta, kterou znal před válkou. Ta se dostala do sféry mocenského vlivu Sovětského svazu, jehož armáda z větší části Československo osvobodila. Navíc už v roce 1943 byla Edvardem Benešem podepsána v Moskvě smlouva o přátelství a poválečné spolupráci, která se pak stala jedním z nosných pilířů nové československé zahraničně-politické orientace.

Další změna spočívala v tom, že v poválečné československé vládě byli nyní zastoupeni i komunisté, což se před válkou nikdy nestalo. Předáci KSČ, v čele s Klementem Gottwaldem, totiž

během války v Moskvě vytvořili vlastní centrum protinacistického odboje, jež se během času stalo jakousi protiváhou exilové československé vládě v Londýně. Byla to součást imperiální politické strategie sovětského diktátora J. V. Stalina, který si byl dobře vědom toho, jak po vítězství Rudé armády nad nacistickým Německem vzroste mezinárodní prestiž SSSR a jeho země se stane jednou ze světových velmocí. Sovětský svaz totiž nesl na svých bedrech nesmírnou válečnou zátěž a jeho vojska se důležitou měrou přičinila o porážku Hitlerovy třetí říše, neboť na východní frontě po dlouhý čas a za nesmírných ztrát na lidských životech vázala většinu nacistických armád.

Vytvoření centrály československých komunistů v Sovětském svazu mělo po válce napomoci tomu, aby se KSČ stala nejen silnou politickou stranou, ovlivňující poválečný vývoj v Československu, ale zároveň hájila sovětské strategické zájmy. V průběhu války Gottwaldův protinacistický odboj za Stalinovy podpory začal nabývat na stále větším významu a Benešova londýnská exilová vláda musela vzít na vědomí, že tam vyrostla jejich politická konkurence, kterou nebylo možné ignorovat. Sílicí partyzánské hnutí v protektorátu, ale i Slovenské národní povstání v roce 1944 se dostaly pod silný vliv komunistů a v samotném Sovětském svazu se pod velením pplk. Ludvíka Svobody vytvořilo zahraniční československé vojenské uskupení, jež bylo po boku Rudé armády nasazeno do bojů s Němci a zapojilo se do osvobozování klerofašistického Slovenska i okupovaných českých zemí.

Ale jaké vztahy za války panovaly mezi exilovým prezidentem Edvardem Benešem a Janem Masarykem? Jisté je, že každý z nich byl z jiného těsta. Benešův kancléř Jaromír Smutný o svém

šéfovi napsal: *„Spolupráce s Benešem nutí lidi, aby se často zamýšleli nad tím, jak jeho charakter postrádá všeho lidského. Je to mašina na myšlení a na práci, bez lidského citu, ale s lidskými slabostmi. Nedovede strhnout davy, dát jim radost z práce, pospolitost v boji, utrpení i radosti. Nevzbuzuje důvěry. Instinktivně lidé, kteří se k němu přibližují, pocíťují, že stále je něco nedořeknuto, že Beneš jich užívá k nějakému plánu, který jim neřekne. Lidé od něho odcházejí přesvědčení, ale ne získání, ujištění, ale ne zamilování...“*

Plukovník František Moravec, který s Benešem rovněž sdílel exil jako vedoucí československé kontrašpionáže, o tomto prezidentovi ve svých pamětech napsal, že trpěl ješitností i značnou mírou samolibosti. Prý měl rád jen ty, kdo v něm spatřovali neomylného státníka. *„Neřekl bych, že Beneš byl velkým státníkem. Byl bezesporu obratným diplomatem, který přinesl do politiky diplomatické metody, byl vždy ochotný ke kompromisu, vyjednávání a odkládání rozhodnutí i v situacích, které vyžadovaly nekompromisního a rychlého řešení,“* napsal o něm plk. Moravec.

Stroj na myšlení a práci, muž s nízkou mírou empatie a chladnokrevně kalkuluující, na jedné straně racionálně uvažující fanatik, na druhé straně v krizových situacích váhavý člověk. Navíc dost nepřístupný vůči jiným názorům, rezervovaný, sebestředný i autoritářský politik. Takový byl obraz Edvarda Beneše od mnohých jeho spolupracovníků, kteří ho před i za druhé světové války měli možnost blíže poznat.

Jan Masaryk se od něj v mnohém odlišoval. Byl to živel, který často hovořil s velice otevřenou a jadrnou upřímností. Scházela mu Benešova strojená upjatost a ve stycích s lidmi dokázal být velice srdečný. Pokud Beneš *„nedovedl strhnout davy“*, jak to o něm napsal jeho kancléř Jaromír Smutný, Jan Masaryk to uměl. Dával

přednost politickému instinktu před promyšlenou vypočítavostí, dokázal projevit své emoce, zatímco Beneš se uměl i ve vypjatých situacích dobře ovládat.

Masaryk měl také bohémské návyky, jimiž se vůbec netajil a rád se bavil. Ale byl i náladový, trpěl občasnými depresemi, aby se po jejich překonání zase nechával unášet euforií a veselostí.

Když za války Edvard Beneš přesvědčil československou exilovou vládu o nutnosti uzavřít československo-sovětskou smlouvu o přátelství a poválečné spolupráci, nijak nedbal na britský postoj k tomuto záměru, který byl rezervovaný až odmítavý. Tehdy se k názoru britské vlády, že je tento diplomatický krok předčasný, Jan Masaryk přiklonil a dal najevo své výhrady k dohodě se Sověty. Instinktivně vycítil, že svázat se s touto komunistickou totalitní mocností takovým způsobem by v budoucnu mohl být problém.

Ale Edvard Beneš se na nic neohlížel, a i když mu nakonec exilová vláda odsouhlasila, aby uvedenou smlouvu v Moskvě podepsal zatím jen na pět let, Beneš ji ratifikoval na dvacet let a po návratu z Moskvy exilovou vládu postavil před hotovou věc s odůvodněním, že byl pod tlakem okolností. Přitom prezidentův kancléř Smutný později potvrdil, že Beneš se vůči sovětskému nejvyššímu vedení choval až servilně, a Stalinovi dokonce slíbil, že jak v zahraniční, tak i vnitřní politice poválečného Československa neudělá žádný rozhodující krok, aniž by se předtím neporadil s Kremlem.

Jak si tedy natolik odlišní politici, jakými Edvard Beneš a Jan Masaryk byli, mohli rozumět?

Jistě mezi nimi ne ve všem panoval soulad. Ale Beneš ho v exilové vládě nakonec jmenoval ministrem zahraničí, což byla

meta, po které kdejaký exilový politik toužil. A za to mu byl Masaryk – i přes některé názorové rozdíly – zavázán.

Pojilo je však i něco víc. Edvard Beneš patřil za první republiky mezi blízké přátele prezidenta T. G. Masaryka a dalo by se říci, že byl důvěrným přítelem jeho rodiny. T. G. Masarykovi navíc vděčil i za to, že si ho vybral jako svého nástupce do prezidentské funkce a Benešovu kandidaturu v roce 1935 podpořil. Edvard Beneš také dobře znal práci Jana Masaryka v jeho vyslanecké funkci a jako prvorepublikový ministr zahraničí byl jeho přímým nadřízeným. Nikdy mezi sebou neměli žádné konflikty, to by si Beneš za života T. G. Masaryka nedovolil. Pokud Janovi někdo něco vytýkal, byl to většinou jen jeho otec, který o něm měl dobré reference. Ptáme-li se od koho, tak zřejmě od Beneše, kterého se na synovu diplomatickou dráhu jistě vyptával.

Ale snad nejlépe vystihují jejich vzájemný poměr slova Jana Masaryka, která kdysi řekl své americké přítelkyni a spisovatelce Marcii Davenportové: *„On byl (tedy E. Beneš), nebo byl ochoten se stát, bude-li to nezbytné, mučedníkem pro věc mého otce. Všichni politici a státníci mají nepřátele. Všichni mají špinavé politické prádlo na praní, nepříjemné úkoly, které je třeba vykonat. Můj otec jako prezident se v těchto věcech nelišil od jiných, ačkoli česká legenda by tě vedla k tomu, abys věřila, že se lišil. A pokaždé, když se setkal s nějakou politickou obtíží, Beneš nesl tu hlavní část odpovědnosti. Za každou chybu převzal Beneš zodpovědnost. Beneš byl fackovací panák. Beneš udělal základní dřinu a můj otec pak zůstával čistý a svatý, jak si to o něm mysleli lidé, a on opravdu svatý byl. A za to budu Benešovi věrný, dokud budu žít.“*

Edvard Beneš v exilu Jana Masaryka potřeboval. Byl si jistý, že se na jeho loajalitu může spolehnout, a Jan měl jak ve Velké

Británii, tak i v USA styky v nejvyšších společenských a politických kruzích, což bylo pro Beneše důležité, neboť mohl těchto kontaktů využívat.

Komu by tedy příslušel post ministra zahraničních věcí, když ne Janu Masarykovi? Beneš uměl kalkulovat, zakládal si na pověsti schopného politického analytika, což ale neznamená, že by byl neomylný. Mýlil se v roce 1938, kdy v době ohrožení republiky nacistickým Německem sázel na pomoc britských a francouzských spojenců, kteří ho nakonec nechali na holičkách. Mýlil se i v odhadu, že atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha (27. 5. 1942) vyvolá v protektorátu silnější odpor proti okupaci, mýlil se, když sovětskému diktátorovi Stalinovi uvěřil, že se nebude vměšovat do vnitřních československých záležitostí, jak to plynulo i z dikce již zmíněné československo-sovětské smlouvy o přátelství a poválečné spolupráci, kterou s ním v prosinci roku 1943 uzavřel. Mýlil se i v odhadu, že po skončení druhé světové války bude možná spolupráce mezi Východem a Západem a Československo by se mohlo stát jakýmsi mostem mezi západními velmocemi a Sovětským svazem.

Pro Edvarda Beneše byla politika absolutní náplní života, připomínal spíše politického intelektuála s širokým rozhledem a předvídavostí politologa. V tomto ohledu svou vzdělaností i pracovní pílí všechny převyšoval. Jako dlouholetý ministr zahraničních věcí dokázal i vnitropolitické otázky a problémy vidět v kontextu s mezinárodní situací, což byl jeden z důvodů, proč ho abdikující a tehdy již nemocný T. G. Masaryk v roce 1935 považoval za nejschopnějšího kandidáta na prezidentskou funkci.

Za války byla Benešova činnost v londýnské emigraci zaměřena k jedinému cíli – dosáhnout anulování Mnichovské dohody, která byla v roce 1938 počátkem rozpadu československého státu, neboť díky ní ztratilo Československo třetinu svého území, jež připadlo Hitlerovu Německu.

To ho s Janem Masarykem rovněž spojovalo, neboť oba považovali Mnichovskou dohodu za ostudný dokument, jehož platnost měla být vládami protinacistické válečné koalice zrušena, čehož bylo za války skutečně dosaženo a vlády Francie, Velké Británie, Sovětského svazu a USA tuto dohodu prohlásily za neplatnou.

Pro samotného Beneše to znamenalo nejen morální satisfakci, ale i politické vítězství, jež ho v očích českého obyvatelstva protektorátu rehabilitovalo za politickou porážku z roku 1938. A je třeba dodat, že to byl především Jan Masaryk, kdo mu v této věci nejvíce pomáhal a rozvinul tímto směrem značné diplomatické úsilí. Jejich souhra v otázce anulování Mnichovské dohody byla vskutku příkladná.

Předáci KSČ, působící za druhé světové války v Moskvě, však na Jana Masaryka pohlíželi se značnou nedůvěrou. Zejména Klement Gottwald a Rudolf Slánský mu zazlívali jeho výhrady k československo-sovětské smlouvě a považovali ho za mnohem váženějšího politického soupeře než Edvarda Beneše.

V dubnu 1945 došlo v Košicích k jednání zástupců exilové československé vlády s delegací komunistů o tom, jaké politické poměry mají být po válce v Československu nastoleny. Na tomto jednání se tak vedle komunistů sešli i předáci čtyř demokratických politických stran – národních socialistů, lidovců, sociálních demokratů a slovenských demokratů. Tyto politické strany

se nakonec dohodly na spolupráci ve společné vládě tzv. Národní fronty a rozdělili si mezi sebe ministerské a další vládní posty. Národní fronta těchto pěti stran se stala platformou k budování politického života osvobozené vlasti na nových demokratických základech.

Tato vláda se řídila Košickým vládním programem, do kterého se komunistům podařilo dostat téměř všechny jejich návrhy, jež do budoucna měly směřovat k postupné socializaci země.

Traduje se, že se zastoupením Jana Masaryka v této první poválečné vládě vznikl jistý problém. Komunisté by totiž ve funkci ministra zahraničních věcí rádi viděli předáka sociálních demokratů Zdeňka Fierlingera. Ten z Benešova pověření za války působil jako československý vyslanec v Moskvě. Ale Edvard Beneš trval na svém. Ministrem zahraničí nebude nikdo jiný než Jan Masaryk – v tomto směru Gottwaldovi nehodlal ustupovat.

Nakonec i v této otázce došlo ke shodě. Fierlinger se stal předsedou první poválečné vlády Národní fronty do doby, než všeobecné parlamentní volby rozhodnou o novém premiérovi i novém složení kabinetu. Jan Masaryk tak zůstal ministrem zahraničí.

Karty byly rozdány s tím, že se komunistům nakonec podařilo prosadit na post poválečného československého premiéra Fierlingera, což pro ně bylo vlastně výhrou, neboť tento politik se etabloval jako předák levicového křídla sociálních demokratů a byl pro nejtěsnější spolupráci s KSČ.

Ale i Edvard Beneš byl v roce 1945 s tímto novým rozložením politických sil spokojen, neboť dávalo záruky demokratického vývoje v zemi, která se porážkou nacistické Hitlerovy říše a osvobozením Slovenska i převážné části protektorátu Rudou armá-

dou konečně zbavila německé nadvlády. Tehdy ještě netušil, že vnitropolitický vývoj za rok vezme nové obrátky, KSČ v roce 1946 vyhraje parlamentní volby, stane se nejsilnější politickou stranou ve státě a její předseda Klement Gottwald bude novým československým premiérem.

Ale Jan Masaryk se po osvobození Československa domů hned nevrátil, neboť byl Edvardem Benešem pověřen vést československou delegaci na mezinárodní konferenci v USA, projevující vznik Organizace spojených národů (OSN). Masaryk měl za Československo rovněž podepsat Chartu OSN, čímž se jeho pobyt v USA prodloužil, a teprve koncem července roku 1945 se po dlouhých sedmi letech vrátil do vlasti, kde ho čekalo vřelé přijetí.

Ale byla to už jiná republika než ta, kterou si pamatoval z předválečného období. Agrární strana, která se za první republiky stala nejvýznamnější politickou stranou, byla rozpuštěna a zakázána, stejně jako například strana národně-demokratická a mnohé další, neboť byly obviněny z kolaborace s nacisty. Redukce politických stran vyhovovala hlavně komunistům, ale i prezidentu Benešovi, neboť to byly vesměs strany, které před válkou stály proti němu.

Likvidací zmíněných politických stran se vládnoucí strany Národní fronty zbavily potenciální opozice, kterou po válce mohli představovat hlavně agráři a jejich stoupenci. Většina bývalých voličů agrární strany však při parlamentních volbách v roce 1946 dala k překvapení demokratických stran Národní fronty své hlasy komunistům. Poválečný politický systém se stal jednodušší a přehlednější, hlavně bez vnitřní pravicové opozice.